

vědy. V návaznosti na teze Williama Jame-se o rozdílech mezi reálným a nereálným a existenci rozmanitých subuniverz řeší otázku reality v Cervantesově díle. Feno-menologicky zkoumá subuniverza Dona Quijota a Sancho Panzy, jejichž příběhy jsou zprávou o srážce subuniverz rytířstva a zdravého rozumu.

Z předchozího je zřejmé, že výběr pře-ložených Schützových studií koresponduje s tématy textů v první části knihy. Výbor překladů tak promyšleným způsobem při-blíží klíčové koncepce a myšlenky tohoto význačného sociologa. Dva z uvedených překladů se nicméně již dříve ve slovenštině objevily (*Navrátilce* a *Tvorba pojmov a teo-rií v sociálních vědách*).

Z hlediska antropologického přesahu Schützova díla lze ocenit zařazení komple-mentárních studií *Cudzinec. Esej zo sociálnej psychológie* a *Navrátilce*. V *Cizincovi* se zabý-vá problematikou vstupu člověka do cizí společnosti a kultury a obtížemi, jimž musí v dlouhodobém kontaktu řešit. Ve studii za-znívají proslavené myšlenky: „Hroby a spo-mienky sa nedajú preniesť ani premôcť“, cizinec proto bude vždy z hlediska nové skupiny „človekom bez minulosti“ (s. 394). „Na to, aby človek ovládal jazyk bez obmed-zenia ako schému vyjadrenia, musel by v ňom písať ľúbostné listy, musel by sa v ňom vedieť modliť a nadávať a musel by sa v ňom vedieť vyjadriť tak, aby vyjadril akýkoľvek odtieň primeraný adresátovi a situácii.“ (s. 400) Ve studii *Navrátilce* ana-lyzuje situaci člověka, jenž se s odstupem času vrací do domovské společnosti a kul-tury a čelí problémům, které vyvstávají z toho, že v době nepřítomnosti doznala společnost, kultura a jejich nositelé změn, s nimiž se musí navrátilce vyrovnat.

Celkově knižní dílo působí dobrým do-jem, jelikož vhodně kombinuje analytickou část s překlady, kdy má čtenář sám mož-nost „naživo“ ochutnat Schützův styl psa-ní a přemýšlení. Rovněž chci vyzdvihnout důkladné ediční zpracování; pečlivé a při-nosné poznámky překladatelů činí Schüt-

zovy texty přístupnější čtenářům. Rád bych při této příležitosti ocenil také skutečnost, že dílo vzniklo ve spolupráci českých a slo-venských institucí a na českých knižních pultech se objevil ve slovenském a českém jazyce zásadní titul reflektující život a dílo předního světového sociologa. Jako vys-oškolský pedagog doufám, že v Čechách přispěje k posílení kompetence nastupující generace v četbě ve slovenském jazyce.

Martin Soukup

**Jan Szczepański (ed. Daniel Kadłubiec):
*Dzienniki z lat 1945–1968***

Ustroń, Galeria Na Gojach 2013, 461 s.

Větší pozornost, která je kupříkladu i v Pol-sku nebo na Slovensku věnována dějinám sociologie a která zasahuje nebo jejíž vý-sledky zajímají široké spektrum sociologů, historiků a dalších badatelů, o níž jsem psal na jiném místě (recenze Kiliasova díla „Jak socjologowie opowiadali o socjologii.“ *SČ/CSR* 2013, 49 (4): 663–667), vede k syste-matické výzkumné a ediční činnosti, v če-ských poměrech s výjimkou nedávno ukon-čeného projektu „Dějiny a současnost če-ské sociologie“ zcela nevídané. Vydávány jsou i různé edice pramenů, včetně deníků významných sociologů (na Slovensku např. Alexandra Hirnera), které kromě otevření myšlenkového světa svých autorů vrhají světlo na někdejší fungování oboru a růz-né sociopolitické peripetie, provázející jej obzvlášť v období komunistické vlády. Nej-novějším přírůstkem „knihovničky“ dení-ků významných sociologů je druhý díl zá-znamů Jana Szczepańskiego, vydaný svědo-mitou péčí polsko-českého historika Danie-la Kadłubiece, jenž rovněž uspořádal kon-ferenci k stému výročí narození tohoto so-ciologa. Dílo by přitom nemělo uniknout pozornosti ani v Čechách a na Moravě.

Vzhledem k tomu, jak bídné jsou zna-losti většiny českých sociologů o dějinách jejich oboru, si dovolím Szczepańskiego ale-

spoň pár slovy připomenout (pro podrobnější informaci odkazují na výroční medailon v *Lidé města* 2013, 15 (3): 521–522). Jan Szczepański (1913–2004) byl přímým žákem Floriana Znanieckého a v době nucené likvidace polské sociologie zůstal na lodžské univerzitě jako profesor filosofie a později dokonce jako její rektor. V roce 1957 spoluzakládal filosofický a sociologický ústav polské Akademie věd a stal se – zpočátku spolu s manželi Ossowskými a několika dalšími – skutečným nestorem obnovené polské sociologie. Na rozdíl od mladých marxistů (Zygmunt Bauman, Maria Hirszovicz, Jerzy Wiatr aj.) přitom rozhodně nepodnikal pokusy o vytvoření nějaké marxistické sociologie, nýbrž se snažil vrátit polskou sociologii do společnosti standardní západní vědy. V letech 1966–70 byl předsedou Mezinárodní sociologické asociace – jediným z východního bloku – a současně vydal několik knih zásadního významu: učebnici dějin oboru *Sociologie: rozvoj problematiky a metod* (1961, slovensky 1967), nástin předmětu sociologie *Základní sociologické pojmy* (1963, česky 1966) a populární přiblížení jejich výzkumných témat *Spektrum společnosti* (1965, česky 1968). V letech 1968–76 byl ředitelem filosoficko-sociologického ústavu a 1969–80 viceprezidentem polské Akademie věd, zároveň byl v období 1972–85 poslancem Sejmu (poprvé poslancem již v letech 1957–61). Jeho význam pro obnovu české sociologie v šedesátých letech dokumentuje čestný doktorát brněnské univerzity (1969), první, který dostal (následovala Lodž, Varšava, Sorbonna a Katovice), „péčí“ tzv. normalizátorů se na něj však brzy zapomnělo.

Byl-li Szczepański všechno jiné než marxistický sociolog, ačkoli se za něj musel rétoricky prohlašovat, představují jeho deníky výjimečný „nezúčastněný“ a namnoze kritický vhled do běžného provozu reálněsocialistické společnosti a její vědy. Zatímco první díl, zachycující léta 1935–45 (J. Szczepański [ed. D. Kałużebiec]: *Dzienniki z lat 1935–1945*. Ustroń: Galeria Na Go-

jach 2009), mohl projít vcelku bez povšimnutí, protože ukazoval „jen“ „mládí a zrání“ nadějněho sociologa a jeho přežívání pod knutou nacistické zvůle, právě druhý a v rukopise dosud zůstávající další díly (dovedené až do roku 1997) byly již psány vyzrálou, akademicky a veřejně angažovanou osobností, jejíž osobní svědectví – nadto původně rozhodně neurčené veřejnosti – z nich činí svrchovaně důležitý pramen. I když v denních zápisech někdy nacházíme podstatné proluky a zcela chybí období 1949–52 a 1955–56, Szczepański v nich do pozoruhodných podrobností reflektoval svůj každodenní osobní, rodinný i veřejný život, hodnotil dobové události (včetně hlubokého zájmu o pražské jaro a odsudku jeho likvidace – autorova zvláštní pozornost věnovaná Československu pramenila samozřejmě z toho, že se narodil v těšínském Slezsku, ještě v období, kdy bylo celé součástí habsburské monarchie), načrtával „národní charakteristiky“ a další, přinejmenším částečně sociologické postřehy, a v neposlední řadě podával obraz a subjektivní hodnocení dobové sociologie, polské i mezinárodní. Příznačné ovšem je, že ačkoli důkladně zpracovaný osobní rejstřík obsahuje jména dvaceti Čechů a Slováků, sociologů z nich bylo jen osm a autor jim věnoval mnohem menší pozornost než tehdejšími československým politikům. Nedávno „znovuzrozená“ česká či slovenská sociologie mu sotva co mohly dát, byť v Československu několikrát pobýval a měl o ně velký zájem.

Ačkoli to má daleko k „ústředním tématům“ Szczepańskiego deníků, omezím se v této recenzi na přiblížení autorova pohledu na českou sociologii šedesátých let, pro čtenáře tohoto časopisu zajisté nejzajímavější téma. Kromě četby ji autor mohl poznat prostřednictvím několika osobních návštěv a přednášek v letech 1964–69, jako host bedřichovského sjezdu v listopadu 1966 (s. 314–315; srov. *Sociologie '66. Sborník z I. celostátní konference československých sociologů*. Praha: Svoboda 1968) a vedoucí pol-

ské delegace na československo-polské konferenci ve Smolenicích v dubnu následujícího roku (s. 329–333; srov. R. Battěk: „Společné rokování polských a československých sociologů.“ *Sociologický časopis* 1967, 3 (5): 625–627). V těchto souvislostech explicitně zmiňoval Josefa L. Fischera, Jaroslava Klofáče, Pavla Machonina, Jiřího Musila, Jana Sedláčka a Dragoslava Slejšku, bylo však zřejmé, že si svých českých kolegů příliš necenil, obzvlášť těch hlásících se k marxistické sociologii (s. 333). Těšil ho sice jejich zájem, nebyl si však jist, může-li jim doopravdy věřit (s. 232), a vadilo mu i to, že nedali dostatečný prostor jedinému zbývajcímu představiteli předmarxistické sociologie, Fischerovi (s. 315; Szczepański zřejmě nevěděl o stále ještě žijícím Josefu Královi, který byl ovšem marginalizován ještě mnohem víc). Z věcného hlediska charakteristické bylo jeho ironické hodnocení Klofáčova vystoupení v Bedřichově: „zásadní referát, snažící se najít cestu mezi dogmatismem a revizionismem, a proto často opakující, možná nevědomky, teze známé od Comta“ (s. 315). Větší respekt u něj vzbudil jenom Machoninův výzkum sociální stratifikace a mobility, který právem cenil jako „nejzávažnější v socialistických zemích“, a Jiří Musil, „o němž ještě hodně uslyšíme“ (obojí s. 331).

Szczepańskiego úsudek, že české sociologii chyběly „lidé většího formátu“ (s. 333), odborného i lidského, byl zajisté kritický, ne však neoprávněný, alespoň v porovnání s tehdejší Polskem. Jistě to bylo dáno mnohem kratším a personálně ne tak devastujícím obdobím zákazu polské sociologie, možná i jejím větším rozsahem, nepochybně je však přinejmenším tolik, že v mezinárodním kontextu v šedesátých letech (i později) slavila řádově větší úspěchy než československá. Polská sociologie tehdy přinesla nebo přinejmenším zprostředkovala přístupy a poznatky, které byly vděčně přijímány i v Československu, zatímco naopak to rozhodně neplatilo (na rozdíl od období před nástupem marxismu). Konsek-

ventní vyšší ocenění odbornosti polských účastníků smolenické konference, které bylo zřejmě náležité, Szczepańskému ovšem kalila skutečnost, jak se na výjezdním zasedání chovali v důsledku abúzu alkoholu (s. 333; Szczepański byl věřícím evangelíkem a pro podobné poklesky rozhodně neměl pochopení). Na jiných místech svých deníků byl ovšem Szczepański ke svým polským kolegům kritičtější i po odborné a (především) lidské stránce, snad proto, že mu chybělo takovéto srovnání.

Jan Szczepański po většinu šedesátých let a později již jistě nepatřil mezi ideově určující postavy polské a/nebo mezinárodní sociologie, protože zůstal fakticky věrný „staré“, metodologicky a teoreticky nepřilíš ukotvené „sociální esejistice“. Zaujímal však významné místo jako organizátor a „zasloužilý pracovník“ i pamětník, který měl rozsáhlý přehled i odstup, a vedle toho si udržel schopnost kriticky nahlížet dobové „akademické módy“, aniž by přezíral mladší nebo jinak orientované badatele. Všechny tyto charakteristiky z jeho osobních záznamů činí nadmíru poutavou četbu, v záblescích a kratších úvahových pasážích prezentující to, co si autor nemohl dovolit nebo nechtěl povědět veřejně, stejně jako dobové kontexty sociologického provozu, zdaleka ne jen v Polsku. V souvislosti s českou sociologií (druhé poloviny) šedesátých let, v jednom z jejích nemnoha „zlatých období“, přinášejí důležitý vnější pohled, korigující příliš bujně představy o vlastní skvělosti. Význam Szczepańskiego deníků však není jen historický. Obsahují řadu pregnantních postřehů o společnosti a jejích různých skladebných činitelích, jak je vnímal klasicky vzdělaný a sociologicky poučený intelektuál, nadto vládnoucí „ostřím perem“ – k tomu autora dovedla jeho neobyčejně rozsáhlá publicistická činnost a konec konců i ona „sociální esejistika“. Pečlivě připravené vydání druhého dílu deníků, doplněné o zasvěcené kontextualizační poznámky a komentáře, je proto třeba jednoznačně přivítat. Můžeme jen dou-

fat, že jejich editor najde sílu, možnosti i prostředky, aby mohl obdobně zpřístupnit i další pokračování. Bylo by mimořádně zajímavé dozvědět se třeba to, jak se tento polský sociolog a v sedmdesátých a osmdesátých letech rovněž nikoli nevýznamný politický činitel stavěl k „normalizačním“ sociologům v Československu.

Možná bychom si však měli vzít poučení i z toho, že podobné prameny „u sousedů“ (a jinde, ne však u nás) vůbec vycházejí a nalézají zaujaté čtenáře. Nevím sice o tom, že by některý český sociolog po sobě zanechal deníkové záznamy, nevydaných rukopisných pamětí je ale přehršel – rozhodně víc než těch dostupných. Nebo je to tím, že (máme za to, že) starší česká sociologie opravdu za mnoho nestála, a proto nemá smysl sahat ani po vzpomínkách jejích protagonistů? A je-li tomu tak, opravdu si někdo myslí, že naše sociologická současnost je na tom lépe?!

Zdeněk R. Nešpor

Jan Keller: *Sociologie středních vrstev*

Praha, Sociologické nakladatelství (SLON) 2012, 220 s.

Střední třídy či střední vrstvy jsou jaksi samozřejmě považovány za pilíř společenské stability, udržující ve společnosti sociální smír, a garanta prosperity, zejména díky své kupní síle a rozhodujícímu podílu na daňových příjmech státního rozpočtu. Že ale podobný předpoklad ani zdaleka samozřejmý není, či aspoň být nemusí, o tom nás přesvědčuje kniha *Sociologie středních vrstev* od předního českého sociologa a politologa Jana Kellera.

Publikace popisuje střední vrstvy a jejich vývoj v období tzv. „modernity“, které můžeme časově zařadit zhruba od počátku 19. století až do současné doby, a ukazuje postupnou proměnu mentality této společenské skupiny. Za pozoruhodný autorův postřeh při výkladu zmíněné problemati-

ky lze považovat tvrzení, že mezi středními vrstvami a sociologií jako vědní disciplínou existuje vztah vzájemné kauzální podmíněnosti; sociologie nejenže se zkoumáním středních vrstev zabývá, ale současně je jako věda přímým produktem těchto vrstev, určitým formalizovaným nástrojem, jímž střední vrstvy charakterizují a obhajují své postavení ve společnosti, definují své postoje vůči společnosti jako celku i vůči dalším třídám a vrstvám a kterým za pomoci pojmů, kategorií a schémat sociologického aparátu řeší problémy vlastní identity a testují možnosti svého sebeuplatnění.

Přestože se mohou jevit jako neproměnná konstanta v jinak dynamicky se vyvíjející společnosti, opak je pravdou, jak je ukázáno hned v kapitole 1. U tak nesusoudě, obtížně definovatelné společenské skupiny s problematicky postižitelnými zájmy a ambivalentními postoji vůči ostatním společenským třídám to ani nemůže být jinak. V dvousetletém období modernity prošly střední vrstvy zásadním vývojem a postupně nabývaly tří různých podob, které autor označuje jako „staré střední vrstvy“, „nové střední vrstvy“ a konečně nejnovější „třetí vlna středních vrstev“. Problém začíná už v tom, že termín střední třída či vrstva má v různých zemích zcela odlišný obsah, a proto je nutné při jejím popisu objasnit, kdo do střední třídy patří, nakolik je tato společenská skupina homogenní, jaké je její postavení ve společnosti jako celku a konečně zda střední třídy postupem doby početně sílí či ubývají.

Charakteristice tzv. „staré střední vrstvy“ je věnována kapitola 2. Do staré střední vrstvy, jejímž zlatým věkem byly první dvě třetiny 19. století, patřili v zásadě ti, kdo na rozdíl od šlechty nedisponovali větším pozemkovým majetkem a přitom nebyli na rozdíl od venkovského a průmyslového proletariátu bez prostředků. Čili farmáři na venkově, řemeslníci a malí obchodníci ve městech a k tomu příslušníci tzv. svobodných profesí, jako lékaři, právníci či archi-